

OGAHY QASIDALARIDA MUVOZANA SAN'ATI

Hikmat YUSUPOV, o'qituvchi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

yusupovhikmat@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ogahiy qasidalari asosida muvozana san'atining tasnifi berilgan, shuningdek, bu san'at qo'llanilgan baytlardagi boshqa she'riy san'atlar ham izohlab o'tilgan va shoirning badiiy mahorati yoritib berilgan.

Аннотация. В статье дана классификация искусства мувазана на основе касыд Агахия, а также даны пояснения к другим поэтическим приемам в стихах, где это искусство используется, и подчеркивается художественное мастерство поэта.

Abstract. This article provides a classification of the art of balance based on the odes of Agahiy, as well as an explanation of other poetic arts in the verses where this art is used, and highlights the poet's artistic skills.

Kalit so'zlar: muvozana, vazn, qofiya, tarse', zulqofiyatayn, hojib, ishtiqaq, takrir, tavze'.

Ключевые слова: мувазана, вес, рифма, тарсе, зулькафиятайн, хаджиб, иштикак, такрир, таузе.

Keywords: muvazana, weight, rhyme, tarse, zulqafiyatayn, hajib, ishtiqaq, takrir, tawze.

“Vazndosh” degan ma’noni anglatuvchi muvozana san’ati baytda yoki misrada qo’llanilgan soʻzlar oʻrtasidagi vazniy tenglik asosida yuzaga chiqadi. Bu san’at bayt yoki misrada kuchli ohangdorlikni hosil qilish asosida fikrni koʻtarinki hamda tantanavor tarzda ifodalash, oʻquvchining hissiy zavqini qoʻzgʻash kabi estetik vazifalarni bajaradi.

Ogahiy qasidalarida 20 dan ortiq oʻrinda istifoda qilingan bu san’at misra yoki bayt doirasida yuzaga chiqishiga koʻra 2 xil tarzda ishlatilgan:

1. Faqat bir misra doirasida:

a) baytning 1-misrasida:

Ey, mahi avji karam, v-ey, shahi farrux liqo,

Davlat-u umring fuzun dam-badam etsun xudo. (1, 489)

b) baytning 2-misrasida:

Baxshishidin dahr aro barcha ulus shodkom,

Xohdur ahli gado, xohdur ahli gʻino. (489-bet)

Bunda misrada gorizontal tarzda qo’llanilgan soʻzlar vazn tomonlama oʻzaro teng boʻladi. Oldingi baytda 1-misradagi “ey – v-ey, mahi – shahi, avji – farrux, karam – liqo”; keyingi qoʻshmisrada 2-misradagi “xohdur – xohdur, ahli – ahli, gado – gʻino” soʻzlari vazn jihatdan barobar kelgan. Vazndosh soʻzlardan baʼzilari qofiyadosh ham boʻlib, bu masalaga quyida toʻxtalamiz.

2. Bayt, yaʼni 2 misra doirasida. Bunda baytdagi soʻzlar vertikal tarzda barobar keladi hamda soʻzlarning yarim va toʻliq tarzda vazndosh boʻlishiga koʻra 2 xil boʻladi:

a) yarim muvozana:

Nazar har sori solsang, jilvagar maqsud dildori,

Qadam har yerga qo'ysang, ishrat asbobi muhayyodur. (484-bet)

Bunda baytdagi so'zlarning yarmi o'lchov jihatidan teng keladi. Shu tufayli shartli tarzda **yarim muvozana** deb nomladik. Berilgan qo'shmisrada "nazar – qadam, har sori – har yerga, solsang – qo'ysang" so'zlarida vazniy tenglik mavjud.

b) to'liq muvozana:

Barcha fikring keldi vozih ahli fikr afkoridin,

Barcha she'ring keldi rojih ahli she'r ash'orig'a. (531-bet)

Bunda baytning 1-misrasidagi har bir so'z 2-misrasidagi har bir so'z bilan vaznda bir xil bo'ladi. Berilgan bayt misralarida "barcha – barcha, fikring – she'ring, keldi – keldi, vozih – rojih, ahli – ahli, afkoridin – ash'orig'a" so'zlari o'zaro vazndosh bo'lib kelgan. Poetikaga doir qo'llanmalarda muvozana deganda mana shu **to'liq muvozana** nazarda tutiladi.

Ba'zi hollarda muvozana san'atida so'z bilan so'z birikmasi yoki so'z birikmasi va so'z birikmasi tarzidagi vazniy tenglik ham bo'lishi mumkin:

Ey, shukuhing banda aylab mamlakatlar xonini,

V-ey, qiliching to'kti har yon xasm elining qonini. (487-bet)

Ushbu baytda 1-misradagi "mamlakatlar" va 2-misradagi "xasm elining" kalimalari so'z va so'z birikmasi tarzida barobar kelgan, qolgan o'rinlarda esa so'z va so'z o'rtasida vazniy tenglik sodir bo'lgan.

Quyidagi baytda esa muvozana san'ati misralar oxirida so'z birikmasi va so'z birikmasi, qolgan o'rinlarda so'z va so'z o'rtasida yuzaga kelgan:

Futuvvat taxtida qoyimmaqomi hazrati Usmon,

Shijoat mulkida noyibmanobi sheri Yazdondir. (508)

Muvozana san'ati Ogahiy qasidalarida ko'proq bayt doirasida to'liq holda qo'llanilgan.

Muvozana genetik jihatdan tarse' san'ati bilan bir hodisadan unib chiqqan. Bizningcha, bu usullar qadimiy saj' san'ati asosida shakllangan. Tarse'ga saj'i mutavoziy, muvozanaga esa saj'i mutavozin asos bo'lib xizmat qilgan. Keyinchalik ular alohida badiiy san'at maqomiga ega bo'lib poetikaga doir manbalardan o'rin olgan. Demak, tarse'da baytdagi so'zlar ham vaznda, ham qofiyada mos kelsa, muvozanada vaznda tenglik asos qilib olinadi. Ba'zan muvozana san'ati qo'llangan baytdagi ayrim so'zlar qofiya jihatdan ham mos kelishi mumkin.

Ogahiy qasidalarida muvozana san'ati qo'llanilgan baytlarda (ba'zan misralarda ham – H. Y) ko'p hollarda bittadan so'zlarning qofiyadoshligi ham kuzatiladi:

Sadmatidin zamin erur sokin,

Haybatidin falak erur muztar. (499-bet)

Bu qo'shmisrada misralar boshidagi so'zlarda ohangdoshlik (sadmatidin – haybatidin) bo'lsa, quyidagi baytda misralar o'rtasidagi so'zlarda (janobida – rikobida) qofiyadoshlik yuzaga kelgan:

Xodimidur janobida xoqon,

Bandasidur rikobida qaysar. (499-bet)

Ba'zan ikkitadan so'zlar qofiyadoshligi asosida **zulqofiyatayn** san'ati ham qo'llanilganini kuzatamiz:

Yuzi behjat sipehrig'a xurshid,

Ko‘zi ishrat riyoziq‘a abhar. (497-bet)

Bu baytda zulqofiyatayn usuli “yuzi – ko‘zi, behjat – ishrat” so‘zlari yordamida hosil qilingan.

Muvozana san‘atida parallel tarzda qo‘llangan so‘zlar tarkibidagi qo‘shimchalar ko‘p hollarda bir xil ko‘rinishga ega bo‘ladi:

Har taraf qo‘ysang qadam, yetgay tarab bo‘stonig‘a,

Har sori ochsang nazar, tushgay farah anvorig‘a. (531-bet)

Ushbu baytda “qo‘ysang – ochsang, yetgay – tushgay, bo‘stonig‘a – anvorig‘a” so‘zlarida qo‘shimchalar ham bir xil kelib to‘liq ohangdorlikka xizmat qilgan.

Ba‘zida muvoziy kelgan so‘zlar har xil qo‘shimchalar bilan shakllangan bo‘lishi ham mumkin:

Mulkini sarbasar xarob aylab,

Molig‘a yetkurub talon, keldi. (2, 178)

Keltirilgan baytdagi “mulkini – molig‘a, aylab – keldi” so‘zlari bunga misol bo‘la oladi.

Ogahiy qasidalarida muvozana usuli qo‘llangan ba‘zi baytlarda boshqa lafziy san‘atlar ham qo‘llanilib, o‘sha baytlarning badiiy jihatdan yanada yuksak darajada chiqishini ta‘minlagan.

Goh bo‘lub noziri husn-u jamol,

Goh bo‘lub moyili bo‘s-u kanor. (523-bet)

Berilgan baytda “goh bo‘lub” so‘zlari har bir misra boshida takrorlanib takrir san’ati hosil qilingan va galma-gal sodir bo‘lgan voqea-hodisa ma’nosi ta’kidlanib, kuchaytirilib ifodalangan.

Quyidagi baytda esa takrirdan tashqari “bahravar” va “bahrayob” so‘zlari ishtirokida ishtiyoq san’ati ham istifoda qilingan:

Hama bo‘ldilar komdin bahravar,

Hama bo‘ldilar ayshdin bahrayob. (518-bet)

Muvozana qo‘llangan mana bu baytda esa izdivoj va tavze’ san’atlari betakror tarzda qo‘llanilgan:

Jumla jahon kishvarig‘a hukmron,

Amn-u amon shahri aro shahriyor. (523-bet)

Baytning 1-misrasidagi “jahon” so‘zining “hukmron” so‘zi bilan gorizontalligiga, 2-misradagi “amon” so‘zi bilan esa vertikaliga qofiyadosh bo‘lib kelishi izdivoj bo‘lsa, “jumla – jahon” so‘zlarida “j”, “amn – amon – aro” so‘zlarida “a”, “shahr – shahriyor” so‘zlarida esa “sh” tovushining so‘zlar boshida uyg‘un tarzda takrorlanib kelishi asosida tavze’ san’ati yuzaga keltirilgan.

Muvozana usuli qo‘llanilgan baytlarda ba’zan **hojib** san’ati ham qo‘llanilganini ko‘ramiz. Bunda hojib ba’zida qofiyadosh, ba’zan esa qofiyadosh bo‘lmagan so‘zlardan oldin keladi:

Shukuh-u shavkating kun-kundin afzun o‘lubon, yetsun

Salotindin sanga xizmat, valilardin sanga himmat. (512-bet)

Ushbu baytda “xizmat” va “himmat” so‘zlari ichki qofiya bo‘lib, ulardan oldin kelgan “sanga” so‘zlari hojib sanaladi.

Sadmatidin zamin erur sokin,

Haybatidin falak erur muztar. (499-bet)

Mazkur baytda “erur” soʻzlari hojib boʻlib, ohangdosh soʻzlar vazn talabi bilan misralar boshida qoʻllangan, shu sababli hojib qofiyadosh boʻlmagan soʻzlardan oldin kelgan.

Ilohiy, to quyosh davronidur aflok aro zohir,

Ilohiy, to bahor osoridur olam aro paydo. (497-bet)

Bu baytda “zohir” va “paydo” soʻzlaridan oldin takrorlangan “aro” soʻzlari hojibdir. Demak, hojib baʼzan mustasno holatda qofiya boʻlmagan soʻzlardan oldin kelishi ham mumkin ekan. Bu faqat muvozanaga asoslangan baytlarda kuzatiladi.

Odatda, muvozana biroz “injiq” sanʼat boʻlib, hamma janrlarda ham qoʻllanavermaydi. Bu sanʼat oʻz xususiyati bilan koʻproq masnaviy janrini taqozo qiladi. Gʻazal janriga mansub sheʼrlarda esa shoirlar matlaʼ qismlarida muvozana sanʼatiga murojaat qilishgan. Jumladan, Ogahiyning oʻzi ham gʻazallarining boshlama baytlarida bu sanʼat imkoniyatlaridan foydalangan. Masalan:

Ishqing gʻamida diydayi giryonima rahm et,

Hajring tunida nolayi afgʻonima rahm et. (3, 76)

Koʻyidin ayru koʻngulgʻa bogʻi rizvondin ne sud?

Boʻlmasa vasli muyassar, hur-u gʻilmondin ne sud? (3, 90)

Nazariy jihatdan qaralsa, muvozana sanʼati qasida janrining matlaʼ va musarraʼ bayt qismlariga koʻproq mos keladi. Biroq Ogahiy bu sanʼatga boshlama baytlarda murojaat qilmagan. Faqat 2 oʻrinda muvozana sanʼatini musarraʼ

baytlarda qoʻllagan. Qolgan barcha oʻrinlarda shoir qasidaning goh nasib, goh madh, goh esa duo qismlarida bu sanʼatni bemaolol qoʻllagan holda oʻz poetik mahoratini koʻrsata olganiga guvoh boʻlamiz. Bu ham qasidaning koʻproq hajm jihatdan katta lirik janrligi bilan bogʻliq boʻlib, unda har bir baytni badiiy-estetik zavq uygʻotadigan tarzda berish imkoni cheklangan. Shu sababli shoir qasidaning har xil qismlarida muvozana sanʼatiga murojaat qilib jozibali baytlar yaratadi va oʻquvchiga emotsional zavq ulashib qasidaning keyingi baytlarini ham oʻqishga ragʻbat uygʻotadi.

Xullas, Ogahiy qasida janriga mansub sheʼrlarida muvozana usulidan oʻrinli foydalandi va bu sanʼat boʻyicha ham oʻzining poetik mahoratini namoyon qila oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Ogahiy. Taʼviz ul-oshiqin. Devon. Qoʻlyozma. OʻzFA SHI. Saqlanish raqami 938. (Bundan keyingi oʻrinlarda shu manbadan misol olganda qavs ichida sahifa raqamini keltirib oʻtamiz).
2. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Зубдату-т-таворих. Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изох ва кўрсаткичлар муаллифи Нурбой Жабборов. – Тошкент: «Oʻzbekiston», 2009.
3. Огаҳий. Таъвиз ул-ошиқин: девон (Нашрга тайёрловчи С. Рафиддинов). – Тошкент: ADABIYOT, 2023.